

ОБЛИЦИ РЕЦЕПЦИЈЕ ГРИГОРА ПРЛИЧЕВА

„Моји стихови имају онај смисао који им се придаје“.

Пол Валери

1

Теорију рецепције у најширем контексту схватамо као специфичан однос уметности и друштва, па тек онда као интеракцију књижевног дела и читаоца. Померање интересовања проучавалаца са писца и његовог остварења на најразноврсније профиле читалаца (односно појединаца и друштвених група) сигурно залази и у сферу социологије уметности и културе. Ова промена и утемељење теорије пријема, доживљавања и активног стваралачког односа насталог на бази литературе представља нови угао тумачења, значајан сматрамо, иако недовољан када је у питању интегрално промишљање естетских феномена. О односу књижевног дела и читаоца, о судбини уметности у времену и простору у зависности од публике исказали су се пре свих сами аутори, али и критичари и теоретичари, па чак и поједини филозофи. Установљена је и званична теорија рецепције (или естетика рецепције) коју је инаугурисао Ханс Роберт Јаус.¹ Његове концепције засноване су на резултатима руске формалне школе, прашког структурализма, феноменолошког метода и рефлексјама појединих мислилаца других области људског духа које су се дотичале света уметности и литературе. Допринос Јауса стварању овог оригиналног метода огроман је и пресудан, иако није до краја довршен. По њему књижевност није нека потпуно аутономна категорија, већ се њена естетичка функција остварује тек у додиру са појединцем или групама читалаца односно слушаца. Зато се публика јавља као један од важних фактора који творе историју литературе.

Од македонских писаца XIX века са становишта рецепције сматрамо да је дело Григора Прличева најеклатантнији пример и најзахвалније за анализу. Укупна његова делатност, и књижевна и национално-просветитељска и препородна, крцата је бројним успесима и падовима, смелим продорима и

¹ Код нас је преведен избор студија под насловом-. Естетика рецепције, „Нолит“, Београд, 1978. Преводилац Јаусове књиге је Дринка Гојковић

жестоким оспоравањима, одушевљеним прихватањем и намерним прећуткивањима. Сам писац оставио нам је доста података, запажања и тачних процена на основу којих се може верно реконструирати атмосфера тога доба, друштвено-историјске карактеристике, идеје и осећања његових људи. У оквиру тога општег плана значајно место заузимају реакције читалаца и слушалаца, те различит степен пријема спева и других жанрова овог аутора. Све се то може регистровати и обелоданити захваљујући Прличевљевој Аутобиографији, али и ондашњој књижевној критици која је доста ангажовано одбележила читаву стваралачку активу нашег песника. Могу се наметнути и неке паралеле са присутношћу у савременом добу и извући одређени закључци о расту интересовања за његов рад и живот како у науци о књижевности, тако и код обичних читалаца или интелектуалаца. Испоставља се да читалачка публика, када је Прличев у питању, заиста није пасиван објект, већ врло активан судионик и креатор историчности његовог дела. Он је у свом времену врло брзо прихватаан и одмах потом енергично одбациван, да би потпуну читалачку публику стекао тек у епоси свестране афирмације македонске нације и културе, у време социјалистичке Југославије.

Аутобиографија је прва и права књига такве врсте у Македонаца и њено настајање резултат је нарасле свести писца о вредности и непролазности свог песничког стварања и о прихваћености тога дела од стране широког круга читалаца. Њен аутор био је врло активан учесник многих значајних догађаја и процеса у културној и националној историји друге половине прошлог века, па је осећао потребу да потомству остави аутентично сведочанство о неким преломним моментима из свога живота, из своје књижевне и препородилачке активности. Није се радило, дакле, само о уметничком ангажману, него и о својевременом друштвено-политичком чину који је нераскидиво повезан са формирањем македонског националног индивидуалитета. Коначно, та два феномена, индивидуално и опште, књижевно и национално јављају се у овом примеру у тесној симбиози и зато Прличев не пише само свој животопис, него и својеврсну историју народа којем је припадао. И зато је он с правом уверен „дека биографиите се доста полезни књишки“.

Григор је био отворене природе, бунтован и неукротив, по многима имао је независно мишљење и настојао је да га искаже. Ако бисмо направили једну паралелу између њега и првих македонских књижевника, онда је он, свакако,

био ближи Кирилу Пејчиновићу него Јоакиму Крчовском, ближи по жељи да иза себе остави „траг“ који ће и дело и писца сачувати од заборавља. Ово напомињемо стога што рецепција, по нашем мишљењу, не зависи искључиво од комуникативности књижевног дела већ и од комуникативности аутора.

За теорију рецепције Прличев је карактеристичан управо по томе што је он оставио највише сведочења о реакцијама и типовима читалачке публике и деловању спева на њу. Наш песник је и те како био заинтересован за судбину својих остварења и, као какав прецизан резонатор, бележио је све одјеке које она изазивају. Ово је условљено изузетном осетљивошћу и на похвалу и на критику од стране широког аудиторијума.

Прве стимулативне импулсе о свом певању од је имао прилике да региструје излагањем песама по аулама Атинског универзитета. Повољне оцене од стране студената Прличев је забележио у свом главном мемоарском делу и сигурно је да су га оне охрабривале за даље и веће подухвате. А када је дошло до промоције официра Залокосте у ловороносца за 1850 годину, у охридском песнику дефинитивно сазрева уверење и одлука да се тај подвиг достигне, да се пође стопама славног претходника. Но наш Прличев тада није ни могао слутити да ће тај конкретни узор поетске младости надмашити, да ће се узвисити и приближити највећем песничком ауторитету и највећем идеалу свога живота — Хомеру. Залокосту „сите прстом го покажуваа и го фалеа. Нема Елин почестит од него ... Цар Отон што го овенча не е ништо пред него ... императори што триумфирале за славни победи не се ништо пред него ... за него земниот живот е рај“. Овде видимо како и почаст намењена другоме може плодотворно да утиче на нова прегнућа.

Но друштвено-историјске околности прекидале су и успоравале стваралачко зрење ове несумњиво надарене личности, пут до славе и „другог Хомера“ биће продужен за читаву деценију. Егзистенцијални разлози били су неумољиви, „материјално бедан човек нема смисла ни за најлепшу позоришну представу...“ рећи ће Маркс. Но, ако је уметничко перо било привремено одложено, идеја која се зачала наставила је да живи у самом бићу песника, она је расла и обогаћивала се, чекајући дан реализације и отелотворења. Само се тако може разумети настанак једног језгровитог, композиционо чврстог и естетски успелог дела за релативно кратак период од шест месеци, колико је писање трајало.

Оставићемо за сада по страни рецепцију званичне критике и позабавићемо се проблемом пријема од стране обичних читалаца и слушалаца Прличевљевог дела. За писца није било само важно што стручна критика казује, већ је исто тако значајно како публика прихвата његов књижевни рад. Успех постигнут *Сердаром* није једино до масимума узбудио аутора и импресионирао критичаре, него је и атинска публика била захваћена еуфоријом свечаности, поезије и узвишености. Затоа Ректор саветује Прличеву да рукопис одмах штампа „оти публиката со нетрпение чека“. Ова подударност судова и емоција код критике, народа и песника, ово високо естетско јединство увек је било поуздан критеријум и потврда о настајању једног вансеријског уметничког дела. И да се не заборави да је управо атинска публика, а не критика, Григору доделила титулу „други Хомер“, а то признање је далеко веће од оног које је сваке године додељивао стручни жири. „Општа радост е во Атина што ни се јавил δ'ευνтерос 'Ομпроζ (втор Омир). Така барем вели татко ми“, саопштава Прличеву његов друг и колега Псарас.

Нешто касније Прличев каже да му је та иста публика окренула леђа када се увидело да он не жели одрећи се свог националног поноса:

„Тие ме љубеа и многу повеќе од сина и брата додека се надеваа дека во своето срце ќе им дадам место на грчките идеи. Но кога видоа дека јас ја љубам народноста своја повеќе од својот живот, сите како по спогодба ме изоставија“.²

Тај преокрет, свакако диригован, није био од већег утицаја за праву оцену и даљу судбину дела, будући да су на књижевно поље ступили ванестетски моменти — политички, идеолошки ... Они неће умањити значај *Сердара*, иако ће тешко загорчавати живот његовом аутору.

Богатији охридски граѓани представљају посебан тип читалачке публике која је издиференцирано примила дело и идеје Григора Прличсва. О томе говори и Харалампије Поленаковић: „Сердарот на Прличев побудувал жив интерес особено кај неговите сограѓани, кај охриѓаните, кои во прво време, се зафатиле да го преведат на бугарски, српски и македонски јазик“.³ Без постојања овог слоја не би се могла замислити ни Прличевљева школска нити просветитељска

² Г. Прличев, „Автобиографија“.

³ Х. Поленаковић: „Григор Прличев (1830-1893). Живот и дело“, *Во екот на народното будење*, „Мисла“, Скопје, 1973. стр. 217.

активност а, како видимо, тај грађански сталеж имао је и меценатску улогу⁴ у вези са *Сердаром*. Његова подршка била је знатна и у национално-препородилачком раду, иако је ту било осцилација у зависности од тежине ситуације, те то нису највернији читаоци и следбеници охридског песника. Прличев у Аутобиографији бележи како су га приликом хапшења, најпре почели напуштати богати представници града, а да су највернији били обична градска сиротиња и његови ученици.

Успех Прличева код грчког и македонског читаоца да се објашњавати проширивањем „хоризонта очекивања“⁵. За атинску публику и критику лексика, стил и друга угледања на Хомера значила су нешто познато, своје и присно, што је, свакако окренуло симпатије према *Сердару*. „У делу, према томе, унапред је садржано понешто и од његове рецепције, од услова који погодују рецепцији“⁶. Али то не би било довољно да усвојени видокруг није прошириван другим, иновацијским моментима. Ново је овде било позивање на македонску народну песму, увођење другчије средине и македонских имена, говор оригиналног уметничког талента. Између поседованог и освојеног видокруга запажамо да је било сагласности, иако је иновацијски простор знатно шири. И обрнуто, за македоноког читаоца, посебно оног просечног и тек описмењеног, знани и препознатљиви део уметничког доживљаја и сазнања представљала је народна основа, мотави, стил, стандардни епитети, а авантардно је било упознавање са Хомером и песникова оригиналност. Тако, гледајући са обе стране, видимо да је владао један приближно симетричан однос при рецепцији *Сердара* у два средине. Због свега тога није изненађујући успех постигнут у Атини и касније, јер није постојало противности између старог и новог, него је оригинални допринос остварен уз пуно поштовање традиције.

Сердар не спада у она „дела која у тренутку кад се појаве и нису имала своју специфичну публику, већ су толико силно пробила хоризонт очекивања да је публика тек постепено могла да себе обликује како би прихватила ово дело“⁷. Стваралачки однос Прличевљевог дела и читаоца не гради се на потпуној промени овог другог чиниоца, он настаје на познатим претпоставкама и доводи

4 Још једна позната личност и мецена, Јосип Јурај Штросмајер, интересовао се не само за Зборник браће Миладиноваца, већ и за поезију Григора Прличева. Видети: А. Спасов: „Интересирането на Штросмаер за поезијата на Прличев“, Истражувања и коментари, „Култура“, Скопје, 1977. стр. 219-222.

⁵ Исто.

⁶ Зоран Константиновић: „Естетика рецепције Ханса Роберта Јауса“, предговор наведеној књизи, стр. 24

⁷ Исто, стр. 20.

до нових сусрета. Зато је то дело било и раније (а и сада је) прихваћено, без обзира што су се кругови прималаца временом и мењали и проширивали. Ако „је истина кћи времена“⁸ онда су каснија и различита доба више додавала него одузимала спевовима нашег песника. Некада песник постаје славан тек код будућих генерација, некада он блесне у свом времену и никад више. Прличев зрачи пре и после. Прави песници остају популарни увек, а по све је природно да се судови и укуси читалаца и критике мењају.⁹

Још једном ће несметаном пријему пут бити широко отворен, а сада је реципијент припадник једног другог народа, Албанац Антим, који се у дебарском затвору пријатељски и хумано понео према Прличеву због тога „што во „Ο'Αρματωλοί“ бев пофалил неколку албански добродетели“. Овако конкретно исказана пажња предзнак је и резултат ширих и универзалнијих садржаја поеме-спева. Прличев је био веома сензибилне природе и није се дао завести неким негативним примерима и упасти у једностран став према некој нацији.

И завршни делови поеме потврдили су особену пажњу према читаоцу односно слушаоцу. Стихове наводно рецитије један просјак, а песник се фиктивно нашао у улози слушаоца и записивача којег су ови наративни стихови дубоко потресли. Форму дијалога наратора и публике срећемо и у унутрашњим структурама *Сердара*: Неда и најстарији Албанац својом причом рељефно вајају лик и подвиге Кузмана Капидана, па се осведочавамо у томе да је Прличев на више нивоа развијао однос говорника и слушатељства.

Има ли каквих места у Прличевљевом делу која остају недоречена, двосмислена, или која је потребно надоградити активном маштом читаоца? Извесно је да је у стегнутом, језгровитом штиву *Сердара* све доведено до одређеног степена савршенства, па овај спев више утиче на читаоца, него што је морућа ретроактивна димензија. Ситуација је друкчија код Скендербега и Аутобиографије где имамо, поред неоспорних квалитета, и празнина, понављања, извесних контрадикторности или преопширности, те се овде читалац често осети побуђеним да нешто допуни, провери, преформулише,

⁸ Мисао је формулисао Бекон. Цитирано према: Ханс Роберт Јаус, *Естетика рецепције*, „Нолит“, Београд, 1978. стр. 181.

⁹ Дијалектику разумевања и различитост прихватања неког дела имао је у виду и Јаус кад је рекао: „У историјском предању уметности једно минуло дело не траје захваљујући ни вечним питањима ни трајним одговорима, већ захваљујући мање или више отвореном односу тензије између питања и одговора, проблема и решења, који може изазвати ново разумевање и импликовати поновно примање дијалога савремености са прошлошћу“ (Х. Р. Јаус: *Естетика рецепције*, стр. 117.).

скрати и побољша понуђени модел текста. То се, свакако, дешава код оног интелектуалнијег читаоца, а нарочито код писаца или критичара.

Пишући своја дела Прличев није замишљао неког апстрактног читаоца или савршеног и непромењљивог реципијента, неодређеног у времену и простору, него је пред собом имао тачно одређвне људе и ситуације. Неке од њих је и лично познавао, дивио им се,¹⁰ покушавао да их опонаша, или се касније са њима сукобљавао. У сваком случајно писао је за високоучену публику, чијим строгим критеријумима је морао да удовољи, а да не жртвује сопствени уметнички глас. Што већи захтеви и очекивања, значајнији су и резултати који се постижу. Код Прличева они заиста нису мали. Да је стремио високим вредностима види се и по тематици којом се бавио, и по елану којим је приступао послу. Песник је бирао велике теме и светле примере из прошлости, спајао национално и наднационално, надахњивао се примерима првих и најпознатијих писаца античке књижевности и стремио светлим идеалима будућности. Сасвим одређени профил читаоца, који је постојао у свести Прличева, означавао је строго одређену психолошку константу од које су зависили многи чиниоци везани за настанак књижевног дела.

Тај читалац је знатно конкретнији када су у питању спевови Григора Прличева, док се Аутобиографија обрака више неком будућем читаоцу, то је „обраќање повеќе до потомците одошто до современиците“, како рече Блаже Конеоки.¹¹ Тај претпостављени читалац морао је, разуме се, бити неконкретан, неодређен и уопштен. Једино је сигурно да је мислио на потомке свога народа што ће знати да тумаче прошлост и проценити све што има вредност. Правдољубивог суда новог доба Прличев се није плашио и због тога је и писао свој мемоар-опоруку.

2

Од посебног интереса намеће се испитивање значаја националних контроверзи у оквиру живота и рада Григора Прличева, јер се оне јављају као отежавајући или повољан фактор за рецепцију његових дела. Прличев учи и

¹⁰ У науци је остало нерасветљено питање утицаја Залокосте на Прличева. Наслов Залокостиног дела *Сердари и разбојници* упућује да је ту сродност знатна.

¹¹ Б. Конески: *За македонската литература*, „Григор Прличев“, „Култура“, Скопје, 1967. стр. 71.

почиње Да ствара на грчком језику¹² и под доминантним је утицајем античке цивилизације нарочито у најзначајнијем периоду стварања. И језиком и стилем спевови Сердар и Скендербег природно се уклапају у историју новогрчке књижевности, а ван тога домашаја од значајнијих дела остаје само Аутобиографија-Албански народ широко је присутан у делу охридског песника, оба главна спева, мањим делом или целовито, посвећена су овом македонском и југословенском суседу. Сердар се, углавном, развија на судару поробљене македонске сиротиње и албанских пљачкаша и одметника. Захваљујући Прличеву савремени читалац је у прилици да се упозна са двоструком експлоатацијом у западној Македонији. Када се овоме дода однорођавање од стране фанариота, а ни оно није ишло без економског притиска, исцрпљивање народних маса постајало је троструко. Али ће песник код истих људи похвалити и особине „чојства и јунаштва“ и неутралисати једностране поларизације у приказивању.¹³

За разлику од претходног дела Скендербег је, како наслов сугерише, целовито посвећен најпознатијој личности албанског народа и његовој борби за одбрану домовине од малоазијских освајача. Ако је у *Сердару* представио негативне актере овог етникума, сада је дата она боља и светлија целина која надмашује тамне боје једног поднебља. Треба додати да Скендербегу помажу Црногорци, Срби, Македонци и др. и да је то, у ствари, борба балканских и европских народа против отоманске империје. Албански вођа добио је у Прличеву истинског глорификатора и поклоника, па је превођење овог дугог спева била нужна последица таквог стања; али би исто требало учинити и са *Сердаром*, јер би тек анда рецепција Прличева у овој средини била целовитија.

Иако су најважнија дела Г. Прличева написана на грчком језику, она превасходно говоре о македонекиим људима и македонској средини, под значајним су утицајем македонске литературе и културе. Не постоје аргументи који могу оспорити ову темељну припадност дела и аутора. Македонска наука о књижевности дала ја на том плану низ непобитних и незаобилазних студија, факата и судова.

¹² Б. Конески ће тачно оценити да „среќа за Прличсва беше што се приопшти кон грчката култура. Единствен излез да го разгрне својот талент, инаку можеби сосем глуво би минал“ (Исто, стр. 65-66.).

¹³ Георги Сталев закључује да Прличев „насликал и животот на Албанецот: неговата смелост, дрскоста на пљачкаш, крвната одмазда - толку карактеристичен белег и на тој народ, неговото гостољубие и чесност во понормални услови на општествен живот“ („Прличев во своето време и надвор од него“, предговор књизи *Сердар и Скендербег од Григор Прличев*, „Мисла“, Скопје, 1971. стр. 24.).

Књижевно дело Прличева далеко више говори о националним потчињеностима него о социјалним и класним неједнакостима у османској империји. Нарочито се Скендербег бави окупљањем турских ратника и међу њима је изграђен читав низ ликова рељефног израза, почевши од Балабан-паше, Халила, Емина, Синана, па до мудраца Хасана. Ни турски представници нису сликани искључиво негативним бојама и ту је нарочито карактеристичан, како видимо, баш један од најзначајнијих ликова пева. На овом пункту Скендербег је подударан *Сердару* — четворица преживелих ратника.

У односу на турску страну мање је позната једна реченица из Аутобиографије која изванредно пластично одсликава ту развијену скалу средстава за портретисање појединих ликова и народа. Она гласи: „Но јас знам дека човекољубието блеснувало у многу Османлији кога у многу христијани немало ни зрно милости“. Несклон уопштавању и погрешном генералисању, Прличев је и овде доследан у намери и опредељењу да да сложену визију светова и њихових сукобљавања остајући увек на страни хуманизма и књижевне уметности.

Прличев је имао нејасне или погрешне представе о националном идентитету нарочито у појединим периодима свога живота. Његова Аутобиографија врви од речи Бугарска, Бугарин, бугарски, али у Слову о Тшрилу и Методију читају се само лексеми Македонија, Македонац, македонски.¹⁴ Не бих се овом приликом даље бавио својатањем Прличева од стране Бугара, већ ћу се задовољити констатацијом да је Прличев врло присутан у тој средини, а да су главне препреке за успешну рецепцију и овде биле језичког карактера.

Велек и Ворен у својој Теорији књижевности поставили су следеке питање: „Колико је књижевност утицала на буђење модерног национализма?“¹⁵ Узимамо у обзир ову упитност која се, по нашем мишљењу, најпре може односити на романтичарску литературу. Разматрања и промишљања дају потпуно негативан одговор када је по среди дело Григора Прличева. Супротно од постављене дилеме, може се извести закључак да балкански народи и њихове књижевне историје настоје да прихвате то дело као сасвим одређену вредност. С друге стране, оно и те како доприноси учвршћењу националног поноса Македонаца, формирању јасне свести о особености и индивидуалности. Несумњиво је, значи,

¹⁴ О томе је проницљиво и надахнуто писао Војислав И. Илић у студији „Григор Прличев између два пева и два мемоара“, *Токови македонске књижевности*, „Јединство“, Приштина, 1976.

¹⁵ Рене Велек и Остин Ворен: *Теорија књижевности*, „Књижевност и друштво“, „Нолит“, Београд, 1965. стр. 122.

да литерарно дело Прличева садржи у себи и посебно и опште, и националне и интернационалне, односно универзалне вредности које се протоком времена стално и упорно потврђују и проширују. Довођење у везу са Његошем и Мажуранићем и другим песничким величинама југословенских књижевности, што чини више критичара и научника, резултат је те нарасле свести и сазнања о значајним естетским вредностима и широким комуникативним могућностима Прличевљевих дела. Иако „свако поређење храмље“, како гласи немачка пословица, а коју цитира Лењин у чланку „О партијској књижевности“¹⁶ неке чињенице и сродности су биле исувише очигледне за проучаваоце да би се остало без једног ширег елаборирања компаративних садржаја. Поређење Прличева некада са Хомером, а данас са Његошем и Мажуранићем никада није ишло на штету македонског песника, већ је доприносило афирмацији његовог литерарног опуса и увођењу македонске књижевности у европске токове.

3

У непосредној вези са неким националним аспектима рецепције Прличевљевог дела стоје проблеми отежаног пријема услед језичких баријера и специфичности. Превођење са грчког на словенске варијанте наилазило је на отпоре и неразумевања. Прличев је био успешан и плодни песник док је писао под покровитељством хеленске културе, када је почео да се бави национално-препородилачким радом, књижевна активност посустаје. Истовремено, он је најбољи пример на којег похвална критика и награда тако лодстицајно делују, а негативна и деструктивна критика нигде није имала разорније дејство него у његовом случају. Како иначе објаснити да је за непуну годину и по дана написао два значајна спева, од којих други и обимом представља импозантно дело. Прличев је, заиста, хтео много — на два узастопна конкурса да буде победник. Чим му то није пошло за пером, почео је падати у свађу раздраженост и неплодност. Сада нам је тек разумљиваја главна девиза његовог живота: „совершенство или смрт“. Прличев као човек екстрема кретао се рубовима једне или друге крајности и није знао пронаћи неки средњи пут.

„Суд публике [...] условљава продукцију аутора“¹⁷ рећи ће Јаус, а за непродуктивност овде је највише крива бугарска књижевна критика и публика, јер се у њима није нашао нико да песника узме у заштиту. Тек ће најновије

¹⁶ Цитирано из зборника Маркс, Енгелс, Лењин, Тито: О књижевности, уметности и култури, стр. 86.

¹⁷ Х. Р. Јаус: Исто, стр. 366.

време показати више разумевања за све домете и промашаје његовог дела и то захваљујући, у првом реду македонској науци о књижевности. После великог узлета почетком шесте деценије минулог века, Прличев ће тек пред крај живота још једном стваралачки заблистати, али не са намером да се наметне свежим остварањем, већ да сведе рачуне са собом и светом, да остави траг о бури једног времена у којој је знао бити и ветар и прах.

До краја живота упорно је и узалудно покушавао да побије аргументе бугарске критике и да преведе своја и Хомерова дела на бугарски језик,¹⁸ у којем „бев како и денеска што сум уште, слаб...“ Пошто није помогло не темељно учење, Прличев се, доследно свом универзализму, латио стварања општословенског језика или, како га је Поленаковић назвао, „словенског есперанта“. Познат је неуспех овог лингвистичког пројекта и негативан суд науке о њему. Наше мишљење је ипак, позитивније од оног владајућег. Сматрамо да је стварање општословенског језика било племенита идеја Г. Прличева којом је покушао превладати уситњеност дијалеката и језика словенских народа, брисати границе међу људима и народима, од којих су оне језичке најтврдокорније и најдуготрајније. Једном космополитском духу били су тесни оквири свог народног говора. Он је тражио излаз из стешњености и националне ускогрудости, а није ни први случај у историји цивилизације да један одвећ смео узлет људског духа буде приземљен силама које вуку наниже и устрану. И због чега би прави есперанто био мање вештачка, хибридна и, ако хоћете, утопијска конструкција од овог општесловенског језика? Друга је ствар каква је структура предложеног лингвосистема, колико је он заиста општесловенски, да ли је Прличев и теоријски и практично био припремљен за један такав подухват?

Видимо да су језичке баријере у Прличева веке него код других македонских писаца и то се огледало у преводилачким напорима које је чинио сам песник, али и у рецепцији других средина. Као прву и нижу фазу тамо можемо означити преводе превода, а као вишу препеве директно са грчког оригинала. Чак је и пријем на енглески језички израз извршен посредно, преко македонског. Но за потпунију рецепцију, рецимо на српскохрватски, важни су и преводи Ђорђа

¹⁸ О непознавању језика Прличев је био свестан и на приговоре ће рећи: „Прличев не знае бугарски“, и тогаш јас навистина ќе бев поразен“. Македонац и није могао знати бугарски.

Киселиновића и Тодора Димитровског, мада нисмо задовољни присутношћу Прличева на овом простору.

4

Један аутор из прошлости може бити врло живо присутан у будућим временима, и то не само у свести читалаца или интересовању проучавалаца, већ, што је посебно важно, његово дело и личност може послужити као поетска, уметничка инспирација другим књижевницима. Рекло би се да је тек посебно признање неком ствараоцу из минулог доба ако он свестрано комуницира са писцима других времена. И ту су важна два момента: 1) за неког савременика наше епохе може бити инспиративан читав живот и рад славног претходника, а радови о њима онда морају садржати видљиву аутобиографску боју и, 2) модерни писац-песник може се бавити истим мотивима и темом коју је обрађивао његов духовни сабрат из историје. Први случај имамо код Блажа Конеског, други код Васиља Иљоског.

Конески, којег сматрамо најзначајнијим савременим песником у македонској литератури, у битном одсеку своје песничке речи бавио се историјом и традицијом и ту се издвајају митолошке и песме о познатим личностима македонске културне историје. Чак се може рећи да је овај комплекс тема постао доминантан у његовом стваралачком опусу. Збирна одлика свих ових интересовања јесте нека веза са уметношћу и надахнуће њоме доведено до реализације новог поетског чина. У песмама ће се појавити и легенда („Одземање на силата“), и народно коло („Тешкото“), и вез („Везилка“), и фреска („Ангелот на Света Софија“), и архитектонски објект („Марков манастир“), и писци или ликови из књижевности („Средба со Жинзифов“, „Ракување“, „Григор Прличев“, „Дон Кихот“ ...). Увек се, дакле ради о некој врсти уметности, ствараоцу, или објекту, што његовој поезији прибавља, већ у самом походу ка естетском, тонове и валере са финим постулатима. Конески на темељима уметности гради поезију.

У два стихованим целинама песме „Григор Прличев“ благим наративним приказивањем оцртана је животна судбина славног охриђанина и назначена уклетост позива којим се бави. Из савремене перспективе посматра се један живот пун горчине, бола и јада што не престају ни у гробу. Та лична несрећа улог је који се морао жртвовати за опстанак и прогрес једног народа. За нас је битно да модерни рецепијент Конески указује и на два профила читалачке

публике. Преко њега Прличев ће рећи за онај богатији слој: „бездригани, туг меѓу вас сум бил“, а једина утеха и нада јесте да ће се у будућности формирати праведнији суд и тачнија процена његовог књиженог рада. У историској стварности „Г. Ставридис Македон.[ски]“ живеће као оковани Прометеј, са многих страна шибан и прогањан. Ни његово дело неће наћи оданог читаоца „се дур не дојде едно ново племе / што ќе ме сака и прославува“. Тог новог читаоца дала је тек слободна Македонија и социјалистичка Југославија.

Народна епска песма, Прличев и Васил Иљоски користе исту историјску грађу и тематику и стварају значајна дела о познатом јунаку Кузману Капидану, два од њих су песничка, једно драмско. Обрада истог тематског круга код ових аутора има низ сродности и нијансираних разлика и оне заслужују детаљнију анализу, но због ограниченог простора, даћемо само неколико напомена. Историјски догађају утемељени у овим делима збивају се почетком XIX века и вероватно нису дуго чекали акцију анонимног народног уметника. Тако је настала најдужа македонска народна песма коју је записао Кузман Шапкарев. С обзиром на блискост времена у њој имамо доста подударних факата са стварним животом, код *Сердара* су чињенице измешане с идеализацијом и романтичном глорификацијом, а равноправан Кузману је лик Неде, док ће Иљоски одабрати Целадинбега и његов сарај за поприште психолошке и животне драме. Видљиво је, значи, да један мотив добија битну трансформацију и да тежи уопштавању. За Иљоског је типичније и историчније робовање под Турцима и сударање више народа него поларизација на две стране. Кузман и гине од Турака, а не од албанских разбојника, што је случај са песничким делима.

5

Македонска наука о књижевности посебно је допринела темељном проучувању и превредновању спева Гргора Прличева. Ту се истакао низ аутора, чија дела заслужују пажњу, а најпознатија имена су Харалампије Поленаковић, Блаже Конески, Димитар Митрев, Васил Иљоски, Георги Сталев, Војислав И. Илић, Тодор Димитровски, Михаил Петрушевски, Александар Спасов, Оливера Јашар Настева, Томе Саздов, Гане Тодоровски, Вера Антић и други. Учињен је одређен истраживачки напор у суочавању са грчком критиком и периодиком. Нарочито су важна разграничавања и полемисања са бугарском страном. Прилази су овде били и аргументованији и афирмативни, бранило се

књижевно дело и национална самобитност, а издвајали су се ванестетски моменти. У оквирима саме македонске књижевне историје посебно је указивано на друштвено-историјске услове и време у којем је песник стварао, затим на његов живот и рад, мада ту још има места за стваралачку иницијативу. Тај историјско-биографски, односно позитивистички вал, превладаван је и допуњаван од стране истих и других истраживача суптилнијим анализама уметничког феномена, посебно стила, метрике, књижевних утицаја, структуре и других особености. Има и зачетака компаративних проучавања нарочито у односу на друге југословенске литературе и античку књижевност. Но ту се треба чувати друге крајности - претеривања и аполотетике у стилу: генијално, непревазиђено и сл. А трајна вредност ових текстова лежи у отвореним могућностима за нова осветљавања и сучељавања.

МИЛОРАД ЕВРИЧ

ФОРМЫ РЕЦЕПЦИИ ГРИГОРА ПРЛИЧЕВА

РЕЗЮМЕ

Перемещение интереса исследователей с биографии писателя и литературного творчества к разнообразным формам читательской публики, может дать значительные результаты в македонском литературоведении, в частности если в качестве предмета изучения поэтическое творчество Григора Прличева. Сам поэт своими замечаниями в „Автобиографии“ во многом помогает нам в этом, хотя кое-что можно точно восстановить всю атмосферу, в какой поэмы „Сердар“ и „Скендербей“ /„Скендербег“/ были приняты со стороны разных слоев читателей /отдельные читатели, группы читателей, богатые и бедные, члены своего или других народов, литературоведы, новые писатели, современники и будущие поколения - являются валоризаторами и ревалоризаторами этих произведений.../. Художественные достижения добивались успешной рецепции на разных уровнях. Ее не могли замедлить национальные барьеры, но языковые проблемы оказались выше, чем у остальных македонских писателей XIX века. Прличев - живой, как в свое время, так и позже, хотя формы рецепции и типы читателей значительно изменились, заметно даже постоянное возрастание интереса к его творчеству.

MILORAD JEVRIČ

THE FORMS OF RECEPTION OF GRIGOR PRLIČEV

SUMMARY

The author in this article gives a short description of the forms of reception of Grigor Prličev in two of his poems: The Sirdar, and The Skenderbey. These two poems have been very well received among different readers, groups, contemporary writers and the like. According to the author the base of these two very important poems is the folklore. That is why Grigor Prličev is considered to be the best Macedonian poet in the XIX century. A lot of data concerning his life and work could be found in his *Autobiography* which helped to understand all his ideals and aims, the way of his living, the creation of that time, etc.

At the end the author concludes that the interest in Prličev's poems and works is still very big and popular though a long time passed. He had problems with the language but still he was chanting about the torture of his people.